

**BUHARA'DAN KONYA'YA İRFAN MİRASI ve
XIII. YY. MEDENİYET MERKEZİ KONYA**

(I)

Koordinatör : Konya Büyükşehir Belediyesi
Dr. Mücahit Sami KÜÇÜKTIĞLI Kültür Yayınları: **401**

Editör :
Prof. Dr. Dilaver GÜRER ISBN: **968-605-389-344-8**
Doç Dr. Murat ŞİMŞEK

Yapım:
Yayın Takip: **Konya Kültür A.Ş.**
Eshabil YILDIZ
Derya KARAKAYA

Baskı: **Erman Ofset Mat.
San. Tic. Ltd. Sti.**
Büsün San. Sit. Özlem Cad.
No.33/G
Karatay/KONYA
Tel: **332 342 01 55**
Sertifika No: **15409**

**Haziran
2020**

İMÂM-I MÂTÜRİDÎ'NİN TEZKİYE KAVRAMI VE MAHİYETİNE YÖNELİK YAKLAŞIMI

Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ

GİRİŞ

Bu makalemizde İmam-ı Mâtürîdî'nin (v.333/944) tezkiye kavramı ve bu kavramın mahiyetine yönelik yaklaşımları üzerinde duracağız. Sözlükte tezkiye; “, temizlemek, geliştirmek, feyizlendirip büyütmek, arıtmak, temize çıkarmak” anlamlarına gelir.¹ Dini bir terim olarak ise, insanın ilâhi bakışa mahal olan kalbini; şirk, riya, küfür, nifak, süm'a (duyurma) gibi Allah'ı anmaktan alıkoyacak şeylerden arındırmaktır.² Tezkiyeyi yapan kişi müzekkî diye adlandırılır. İtikatta samimiyetin ilk mukaddimesi, nefsimizi kirletecek olan; küfür, cehalet, kötü duygular, yanlış inançlar, fena huylar gibi kötü şeylerden arındırmaktır: “*Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere gömen de ziyan etmiştir.*”³

İmam-ı Mâtürîdî insanda manevi arınma faaliyeti olan tezkiye eylemine, kişinin benliğini yıkıcı eğilimlerden koruyan bir set olarak bakar. Çünkü tezkiye, benliğin birçok yönünde işleyen çok boyutlu, dinamik bir kavramdır. Mâtürîdî'ye göre tezkiye eyleminin ana konusu, kişisel benliğin manevi kirlere saflaştırılması ve tevhid ölçeğine göre yeniden biçimlendirilmesidir. Nitekim Kur'an'da geçen bir âyette: “*Kendinizi temize çıkarmayan*”⁴ buyrulur. Bu âyette ayıplardan ve günahlardan kendini temize çıkarmayın, denilmektedir. İnsanın kendisini yeterli görüp temize çıkardığı iddiası büyüklük taslamaktır.⁵ Çünkü nefis, insana kötülüğü emreder.⁶ Mâtürîdî'ye göre tezkiye, kötülüğü emreden nefsi, ıslah etme çabası içerisine girmektir.⁷ Nefsi ıslah ise, evvela, günahlardan uzaklaşmayı, sonra da

• NEÜ Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. E-mail: ramazanaltintas59@hotmail.com

¹ İsfehânî, Râgıb, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an*, İstanbul, 1986, s. 312-313.

² Gazzalî, Ebû Hâmid Muhammed, *el-Erbâîn fi Usûli'd-Dîn*, Beyrut, 1988, s.78.

³ Şems 91/9-10.

⁴ Nisa 4/49: Necm 35/32.

⁵ Bkz. Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, tahk. Mehmet Boynukalın, İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005, III, 262.

⁶ Şems 91/9-10.

⁷ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, tahk. M. Masum Vanlıoğlu, İstanbul: Mizan Yayınevi, 2009, XIV, 211.

iman ve amel bütünlüğüne dayalı bir dindarlık anlayışını sürdürmeyi gerektirir. Kur'an'a göre böyle bir dindarlık tipi yaşayanların ahiretteki ödülü, cennettir: "İçinde ebedi kalacakları, altından nehirler akan adn cennetleri vardır. Ve işte bu, tezkiye olanların (nefis tezkiyesi ve tasfiyesi yapanların) mükâfatıdır.¹ Nefis, kötü huylardan arındırılarak; utanma, ilim, irfan, iyilikseverlik, samimiyet ve takva gibi güzel fiillerle bezenirse, insan bedenle yaptığı davranışlarını da güzelleştirir. Dünyada övgüye ahirette de mükâfata nail olur.

I. TEZKİYE FİİLİNİN ALLAH'A VE İNSANA İZAFE EDİLMESİ

İnsanın fiilleri, ef'âlü'l-ebdân/beden ve kalbin fiilleri/ef'âlü'l-kulûb şeklinde ikiye ayrılır. Bedenin fiillerine zâhiri, kalbin fiillerine de bâtmî ameller denilir. Kur'anî bir kavram olan ve doğrudan kalbin arındırılmasıyla ilgili tezkiye kavramı da kalbin fiilleriyle doğrudan irtibatlıdır. Kur'an-ı Kerim'de temiz kalbin vurgulanması bunu anlatır.² Âyette geçen "*selim kalb*"ten maksat; şirkten, kalbin âfet ve günahlarından uzak olan kalbtir.³ Dolayısıyla tezkiye fiilinin; Allah'a ve insana dönük veçheleri vardır. İmâm-ı Mâtürîdî'ye göre, Allah'tan başka yaratıcı yoktur ve insanın bütün fiilleri O'nun tarafından yaratılır ve takdir edilir.⁴ Nitekim Kur'an'da; "*Sizi ve yaptıklarınızı O yaratmıştır*"⁵ buyrulur. Bu yönüyle fiil yaratmak açısından Yüce Allah'a, seçmek yönüyle de insana aittir.⁶

II. YARATMA YÖNÜYLE TEZKİYE FİİLİNİN ALLAH'A İZAFE EDİLMESİ

"O (Allah) her şeyin yaratıcısı"⁷ ve "her şeye gücü yetendir"⁸ âyetleri, fiillerin yaratma yönüyle Allah'a ait olduğuna delâlet eder. Bir başka âyette de günahtan arınma fiilinin de Yüce Allah tarafından yaratıldığına işaret edilir: "*Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın! Kim şeytana ayak uydurursa bilsin ki, o, hayâsızlığı ve kötülüğü emreder. Allah'ın lütfu ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahtan asla arınamazdı, fakat Allah dilediğini arındırır, Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir.*"⁹ Mâtürîdî'ye göre iyi ve kötü bütün fiilleri insanın seçimine göre yaratan Allah'tır. O bizden dünyada övgüye ahirette de sevaba ulaştıracak iyi eylemlerde bulunmamızı ister. Mecazi anlamda saptırıcı bir âmil olan şeytan ise, dünyada zemmedilmeye ve ahirette de cezalandırılmaya

¹ Taha 76.

² Bkz. eş-Şuarâ 29/86; Kaf 50/33.

³ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, tahk. Halil İbrahim Kaçar, İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2007, X, 309.

⁴ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, tahk. Mustafa Yavuz, İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2008, XII167-68.

⁵ Bkz. es-Saffât 37/96.

⁶ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, Terc. Bekir Topaloğlu, İstanbul: İsam Yayınları, 2002, s. 292.

⁷ el-En'âm 6/102.

⁸ el-En'âm 6/17.

⁹ en-Nûr 24/21.

neden olacak olan eylemleri yapmamızı ister ve yeterince iradesi gelişmemiş kimseleri bu yönde teşvik eder. Şeytan, insanları saptırmaya çalışan azgın ruhani varlığa denir. Bu anlamda şeytan, kötülüğün, azgınlığın ve dalâlete düşürmenin bir simgesidir.

Yukarıdaki âyette insanı hidayet yolundan saptıracak olan şeytanın iki adımına dikkatlerimiz çekilmektedir. Bunlardan birisi *hayâsızlığı*, diğeri de *münkeri* telkin etmesidir. Arapçada fahşâ, açıkça işlenen, had cezasını gerektiren zina ve içki gibi büyük günah türlerini içeren bir terimdir.¹ *Münker* ise, sağlam aklın ve dinin çirkin ve zararlı bulduğu her şeydir.² İşte bu iki günah türünden korunmak İlahî lütuf ve inayete mümkündür. Sözlükte, “*nazik olmak, yumuşak ve merhametli davranmak*” anlamına gelen lütuf, “*iyilik etme ve yardımda bulunma*” anlamında isim olarak kullanılır. Terim olarak, *insanın kendi iradesiyle iman edip günahlardan kaçınmasını kolaylaştıran Allah’ın fiili* demektir.³ Dolayısıyla İlahî lütuf insanın itaatini kolaylaştıran, güzel muamele ve işlere kolaylıkla müdahale eden bir fiildir. İşte Allah’ın kuluna yardım etmesini anlatan lütuf ve tevfiik kelimeleri de içerik olarak benzer manalar taşır. Nitekim *İmâm-ı Mâtürîdî*, tevfiik’i, Allah’ın iyi amel ile bunu işlemenin kudretini bir araya getirmesi”, şeklinde tanımlamıştır.⁴ Bu yönüyle tevfiik, kolaylaştırma ve yardım etme manasına gelmektedir. İnsan, İlahî lütuf ve tevfiik sayesinde hayırlı amellere yönlendirilir ve kötülüklerden uzak tutulur.⁵ Yüce Allah lütufu sayesinde kullarını arındırır, onlara arınmada güç ve imkân verir.⁶ Arındırma faaliyetinde Allah’ın insan fiiline etki yapması güç ve imkân verme yönündendir. Bu etki, Allah’ın zatında kudretin işler hale gelmesiyle kulda hidayet ve tezkiye fiilinin yaratılması şeklinde tezahür eder.⁷

Bilindiği gibi dünya hayatı hangimizin daha güzel bir davranışta bulunacağımızın sınandığı bir yerdir.⁸ Bu imtihan dünyasında başarının önünde nefis ve şeytan gibi iki engel vardır. Dinde bilgiye dayalı irşat faaliyetinin amacı; nefsi/benliği eğitmek ve şeytanın telkinlerine geçit vermemektir. Peygamberler, arınmış kimselerdir, onların görevlerinden birisi de insanları arındırmaktır.⁹ Bu sebeple Yüce Allah’ın yardımı arınma konusunda rahmet peygamberine ittiba **edenleredir**:

¹ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, tahk. Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul: Dâru’l-Mizân, 2005, I, 308.

² Bkz. Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, tahk. Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul: Dâru’l-Mizân, 2005, II, 389.

³ İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut, 1994, XI, 228

⁴ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kurân*, tahk. Hetice Boynukalın, İstanbul, 2006, VII, 223

⁵ Şeyhzâde, Abdurrahîm b. Ali, *Nazmu’l-Ferâid*, Kahire, ts., s. 33

⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kurân*, VII, 223

⁷ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, tahk. Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul: Dâru’l-Mizân, 2005, I, 247.

⁸ Bkz. Mülk 67/2.

⁹ Bkz. Bakara 2/151.

“Ey Peygamber! Allah’ın yardımı sana ve sana uyan müminlere yeter!.”¹ Bu yardımdan mahrum olanlar, akıllarını gerektiği gibi kullanmayan ve imanla İlahi çağrıya karşılık vermeyenlerdir. Böyle kimselerin temiz bir defterle (iyi bir imtihan kâğıdı) dünya hayatını noktalamaları imkânsız gibidir. Allah’ın, kullarını mânen temizleyen bir büyük lufu da hayat boyunca tövbe kapısını açık tutması, tövbe edenleri bağışlaması, tövbe kârlara temiz ve beyaz bir defter açmasıdır.² Çünkü tövbe bir tezkiye aracıdır. İnsan, kendi özgür iradesiyle tövbe ve tezkiye eyleminde bulunursa, Yüce Allah’ın bağışlayacağı ümit edilir.

III. YAPMA YÖNÜYLE TEZKİYE FİİLİNİN İNSANA İZAFE EDİLMESİ

Yüce Allah insanı sorumlu bir varlık olarak yaratmıştır. Bunun en açık kanıtı, insana müstakil irade özgürlüğünün verilmesidir. Sözlükte; “istemek ve dilemek” manalarına gelen irade, terim olarak, bireyin bir zorunluluk olmaksızın yapılması veya yapılmaması mümkün olan iki şeyden birisini tercih etmesi demektir.³ Kişinin dilediğini yapıp yapmaması kendi bireysel tercihinin bağlıdır. Bu yönüyle insanın kötülüğü emreden nefsinin arındırma ve kirletme iradesi tamamen kendisine aittir. Nitekim bir âyette bu konuda insanın özgür olduğuna, seçimine göre her iki durumun sonuçlarına katlanması gerektiğine işaret edilir: “Nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklerle gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır.”⁴ Bir başka âyette ise; “kim günahlardan arınırsa kendisi için arınmış olur”⁵ buyrulur. Bu ayetlerde arınma fiilini yaratanın Allah olduğu, bu fiili yapanın ise insan olduğu anlatılmaktadır.⁶ Elbette insan iradesini arınma yönünde tercih ederse, Allah ona yardım eder. Eğer iradesini helal-haram tanımama gibi günah işleme yönünde tercih ederse⁷ onu onda yaratır. Fakat Yüce Allah yardım etmez. Çünkü O’nun küfre ve masiyete rızası yoktur.⁸ İnsan hayatında işlenen günahların her biri, kulun kendisine yaptığı bir zulümdür. Yüce Allah ise kullarına karşı zulmedici değildir.

İnsan yol gösterilen bir varlıktır. Yüce Allah, insana arınmanın yollarını göstermek için kitaplar indirmiş, sayısız peygamberler göndermiş, akıl vermiş, önüne afak ve enfüs delillerini sermiştir. Kur’an’a göre peygamberlerin aslı görevleri, topluma Allah’ın âyetlerini okumak, gönülleri ve kafaları kötülüklerden

¹ 8/Enfal 64.

² Bkz. Komisyon, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007 IV, 63.

³ Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta’rifât*, Kahire, 1987, s. 141

⁴ Şems 91/9-10; ayrıca bkz. Nur 24/21: Yunus 10/58

⁵ Fatır 35/18.

⁶ Matürîdî, Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, tahk. Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul: Dâru’l-Mizân, 2010, XVII, 224.

⁷ Matürîdî, Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, tahk. Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul: Dâru’l-Mizân, 2005, I, 314.

⁸ Bakara 174; Âl-i İmran 77

arındırmak, Kitab'ı ve hikmeti öğretmektir: “Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.”¹ İmam-ı Mâtürîdî bu âyetlerde geçen “tezkiye” kavramını; artmak ve çoğalmak anlamlarında yorumlamakta, tezkiye ile tevhid arasında bağlantı kurmaktadır. Çünkü tevhid, en büyük arındırma yöntemidir.² Resul-i Ekrem’e izafe edilen arındırma görevi, toplumun yanlış inanç ve davranışlarını düzeltmek suretiyle onları, takvaya ulaştıracak olan şeylere tabi olmaya götürmektir. Bu arındırma faaliyeti içerisine İslam’ın değerler skalasıyla çatışma halinde bulunan her türlü çirkin söz, kötü fiil, sû-i ahlak ve şirkten temizleme girer. İşte Hz. Peygamber (a.s) bütün insanları gücü nispetinde kötülüklerden arındırmıştır.³ Onun tezkiye görevi, sadece yaşadığı çağla sınırlı kalmayıp ebediyete kadar hem kavli hem fiili ve hem de takriri sünnetiyle devam edecektir.

Hz. Peygamberin vefatından sonra insanları arındırmada vesile olma görevi, âlimlere bırakılmıştır: “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir.”⁴ Acaba âlimler, hangi konularda peygamberimizin mirasçılarıdır? İslam dininde, Hz. Peygamberin otoritesinin meşrûiyeti, Allah’tan vahiy almasıdır. Ulemâ bu noktada ona vârislik yapamaz. Ama ulemâ, Allah’ın âyetlerini başkalarına talim ettirme, nefis terbiyesi konularında rehberlik yapma, Kitab’ın yorumunu ve hikmetini öğretme konularında vârislik yapabilir ve yapmaktadır. Bu görevlerden birisi de arındırma görevidir. Bu görev hem irfan ehli ve hem de kelim âlimleri tarafından yerine getirilmektedir. İmam-ı Mâtürîdî de bu âlimlerden birisidir. Arınmadan maksat; dünya ve âhirette kurtuluşa ulaştırıcı yolları göstermektir. Burada bireyin tavri büyük rol oynar. Nitekim bu husus Kur’an’da şöyle belirtilmektedir: “Arınan kimse mutlaka kurtuluşa erer.”⁵

SONUÇ

Netice olarak İmam-ı Mâtürîdî’ye göre tezkiye; “temizlemek, çoğalmak, artmak, bereketlenmek ve büyümek” gibi anlamlara gelir. Zekât da aynı kökten türemiştir. Geniş manada tezkiye, toplumu yanlış itikat, bid’at ve hurafe gibi davranışlardan sağlam ilim, bilgi ve hikmet yoluyla arındırmaktır. Bu görev, geniş anlamda peygamberlere ve birey olarak tek tek her insana düşmektedir. Tezkiye kavramının hem tevhid ve hem de ahlakla ilgili boyutları vardır. Doğrudan insanın eylemleriyle ilişkilidir. İmam-ı Mâtürîdî’ye göre bu eylemi insanda yaratan Yüce Allah olup, tercih hakkı da insana aittir. Günah kirlerinden manevi bir arınma

¹ Bkz. Bakara 2/129; Âl-i İmrân 3/164; Cuma 62/2.

² Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, tahk. Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul: Dâru’l-Mizân, 2005, II, 464-65

³ Mâtürîdî, Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, tahk. Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul: Dâru’l-Mizân, 2005, I, 151.

⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Mısır, ts., V, 196.

⁵ el-A’lâ 87/14.

biçimi olan tezkiye eyleminin hedefine ulaşması için bazı süreçlerden geçmesi gerekir. Bu süreçlerin başında; zikir, ibadet, muhasebe, tevbe, sabır ve duâ gibi ameller gelir. Her birisi bir tezkiye aracı olan bu süreçler, kişiliği güven altına alan unsurlar olup kişilikte yıkıcı eğilimlere karşı kuvvetli bir direnç oluşturmaya yardım eder. Bundan dolayı İmâm-ı Mâturîdî tezkiye faaliyetini hem bireyle ve hem de toplumla ilişkilendirmiştir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Mısır, ts.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rîfât*, Kahire, 1987.

Gazzali, Ebû Hâmid Muhammed, *el-Erbaîn fi Usûli'd-Dîn*, Beyrut, 1988.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1994.

İsfehânî, Râgıb, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an*, İstanbul, 1986.

Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, Terc. Bekir Topaloğlu, İstanbul: İsam Yayınları, 2002.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, tahk. Halil İbrahim Kaçar, İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2007.

Şeyhzâde, Abdurrahîm b. Ali, *Nazmu'l-Ferâid*, Kahire, ts.